

Відгук

офіційного опонента про дисертацію
Данилюк-Терещук Тетяни Ярославівни
«Міфокритичний дискурс демонологічної образності
в літературі українського романтизму»
на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Упродовж останнього двадцятиріччя інтерес молодих дослідників до української класичної літератури, на жаль, помітно знизився. Це стало особливо відчутним при пошуках автури для написання розділів до «Історії української літератури» у 12 томах, над завершенням якої нині працюють науковці Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Очевидно, з цією проблемою сьогодні стикається також вища школа при формуванні навчальних курсів літератури цього періоду. А тим часом існує нагальна потреба не лише в перевиданні нашої класики, часто пошматованої цензурою, у введенні в науковий ужиток «заборонених», маловідомих чи й зовсім невідомих імен, а й у переосмисленні багатьох, здавалося б, загальнознаних і традиційних тем, але вже із ширшого погляду, із сучасною термінологією і риторикою, з урахуванням теоретичного й історико-літературного досвіду попередників, а відповідно – і з новими спостереженнями та здобутками.

Саме до такого плану досліджень, на мій погляд, належить дисертація Т. Я. Данилюк-Терещук «Міфокритичний дискурс демонологічної образності в літературі українського романтизму». В центрі уваги дисертантки – творчість С. Александрова, Л. Боровиковського, І. Вагилевича, М. Гоголя, П. Куліша, Т. Шевченка, О. Сомова, О. Стороженка та інших письменників-романтиків, яка хронологічно належить до першої половини ХІХ ст. Це був період становлення новочасного художнього мислення в українській

літературі, активного пізнання національної історії та фольклору як «природного» естетичного джерела, а також відчутних віянь європейського романтизму.

Серед розмаїття питань, що постають перед дослідниками у цьому зв'язку, дисертантка обирає особливий ракурс – осмислення народної демонології в літературі з позиції сучасної міфокритики. Особливість такого підходу (тут авторка спирається на ідеї К. Г. Юнга і Ж. Дюрана) полягає у сприйнятті міфообразу як певного наративу, художнє освоєння й осучаснення якого завжди опосередковане уявою автора, інтерпретатора і читача. Завдяки цьому увага дослідника акцентується не так на виявленні первісних значень образу, як насамперед на його функціонуванні в межах конкретного художнього твору. Тобто йдеться про подолання т.зв. «міфологічного тоталітаризму» у тлумаченні літератури, властивого архетипній та ритуальній критиці, та отже, про способи «олітературнення» міфопоетичних образів, сюжетів і мотивів.

Відповідно до цієї настанови визначені основні аспекти дослідження, а саме: вплив фольклору на формування поглядів на народну демонологію в українському романтизмі, поєднання уснопоетичної і літературної традицій, містичних та фантастичних елементів у художньому зображенні демонологічних образів, символіка і трансформація образу русалки як знакового в українській романтичній традиції, гендерні виміри образів відьми і чорта в літературі цього періоду тощо. У своїй сукупності ці аспекти покликані розкрити систематизоване (або, як наголошено в назві дисертації, дискурсивне) уявлення про демонологічну образність в українській літературі першої половини XIX ст.

З'ясування цих питань починається з «теоретичного» розділу, в якому окреслено основні віхи у становленні європейської міфокритики та формуванні поглядів на міфологію в українській «романтичній фольклористиці». Хоч цей огляд, звісно, не претендує на вичерпність, а

часом потребує глибшої аналітичності та критичного сприйняття, але його, очевидно, достатньо щодо зазначеної дисертаційної теми. Щоправда, серед основоположників європейської романтичної естетики зовсім незаслужено, на мій погляд, пропущено ім'я І.-Г. Гердера, ідеї якого для слов'янської міфології і фольклористики, української зокрема, важко переоцінити. До речі, це питання досить ґрунтовно висвітлено у працях М. Т. Яценка, зокрема в розділах про український романтизм у відомій тритомній «Історії української літератури ХІХ ст.». Але похвально, що авторка, розкриваючи особливості міфокритичного аналізу, залучає також праці сучасних вітчизняних дослідників, зокрема Р. Кирчіва, І. Зварича, А. Нямцу, Г. Грабовича, О. Забужко та ін., які доклали чимало зусиль для зрозуміння та популяризації цього дослідницького методу на українських теренах.

Аналізуючи набутки «романтичної фольклористики», насамперед праці З. Доленги-Ходаковського, І. Вагилевича, Я. Головацького, Г. Ількевича, М. Костомарова, К. і О. Сементовських, П. Куліша, М. Максимовича та ін., дисертантка акцентує увагу на тому, як внаслідок вивчення уснопоетичної творчості відбувалося виокремлення міфології як особливої галузі знань. У дисертації справедливо наголошено, що міф як універсальна світоглядна система з часом втрачає ознаки цілісності і що в подібних випадках щоразу йдеться лише про його ймовірну реконструкцію на основі фрагментів, збережених в календарно-обрядовій поезії, у народних звичаях, легендах, переказах, казках тощо. У цьому сенсі фольклор, особливо ж український фольклор, справді постає як невичерпне й найінформативніше джерело для відтворення календарних, космогонічних, есхатологічних та релігійних уявлень наших предків про людину, світ і його будову. Особлива роль у цьому процесі, як зазначено в дисертації, належить «нижчій» міфології – величезному розмаїттю лісових, водяних, польових, повітряних істот, якими віддавна людська уява заповнювала свій довколишній простір.

Літературна реактуалізація цих засадничих для народної свідомості образів і мотивів стала важливим фактором у розвитку новочасного художнього мислення, зорієнтованого на формування національної самобутності літератури. І якщо на перших порах фольклорна стихія домінує, виступаючи «природним» виявом цієї самобутності та критерієм правдивості зображеного («повесть из народных преданий», «народная малороссийская легенда», «малороссийские повести» та ін.), то з часом все виразніше у розповідь втручається авторська індивідуальність. Завдяки цьому фольклорний матеріал поступово втрачає свою безпосередність і набуває символічного (літературного) значення. Контамінація різножанрових (казки, легенди, балади, народного оповідання) мотивів, уплетення у фольклорний сюжет історичних постатей і подій, підпорядкування оповіді авторській ідейно-художній настанові – морально-дидактичній, розважально-гумористичній, пізнавальній, естетичній, детективній, авторська інтерпретація загальновідомих сюжетів і мотивів, етнографічний коментар – це ті ознаки, що характеризують фольклорно-фантастичне оповідання і свідчать як про поєднання в ньому фольклорної та літературної традицій, так і про утвердження власне літературного способу мислення, про перевагу художньої фікції над безпосередністю фольклорного зображення. Тому в романтичній прозі зазначеного періоду, поряд із осмисленням і популяризацією збережених у фольклорі давніх народних уявлень, все виразнішою постає людська особистість з її почуттями, бажаннями, сумнівами і суперечностями. На мою думку, цей акцент надзвичайно важливий, оскільки він спрямовує дослідницьку увагу на нове, глибше і змістовніше, прочитання української романтичної прози.

Особливе місце тут належить «русалковій» темі, яка, вважає дисертантка, була знаковою для романтичної традиції. І справді, русалка – один із найпоширеніших і найяскравіших образів, що захоплював творчу уяву письменників-романтиків. Завдяки йому література освоює одну із

найцікавіших тем – тему трагічного кохання, а з нею і цілий комплекс людських почуттів, що розкривають захоплюючий світ особистості. Здебільшого це образ, який уособлює, з одного боку, красу, молодість, ніжність, кохання, звабу, а з другого – зраду, самотність, покарання, смерть. Власне, у зіткненні таких складних емоцій і народжуються сюжети, покликані розкрити найтонші нюанси людських взаємин і пристрастей.

В українській літературі «русалкову» тему відкриває П. Гулак-Артемівський переспівом балади Й.-В. Гете «Der Fischer» з метою передати «малоросійською мовою» ніжні і піднесені почуття. В художній версії І. Вагилевича («Жулин і Калина») ця тема розгортається як історія трагічного кохання, і така інтерпретація, як відомо, набула значного поширення та, зрештою, стала традиційною для романтичної літератури. Але вже у творчості Т. Шевченка образ русалки збагачується новими, порівняно з фольклорною заданістю, значеннями й асоціаціями. Це і соціальний підтекст, психоемоційна мотивація вчинків, символіка трагічної долі, мотиви сирітства, самотності, самопожертви, морального обов'язку і покарання тощо. На думку дисертантки, таке розширення семантики міфологічного персонажа свідчить про те, що фольклорна фантастика у Т. Шевченка поступово відходить на другий план, а натомість увага зосереджена на зображенні внутрішнього світу персонажа та психологізації людських взаємин і переживань.

Цікаві версії образу русалки постають в оповіданні «Майська ніч, або Утоплена» М. Гоголя, «Русалка» О. Сомова, «Втоплениця» Х. Купрієнка та ін. Загалом же для романтичної літератури, як зазначено в дисертації, властиве поєднання в найрізноманітніших варіантах фольклорної і літературної традицій у зображенні русалки, а переосмислення і творче сприйняття пов'язаних із цим образом традиційних мотивів зумовило появу в художній літературі нових символів, розширило її естетичні й виражальні можливості. Русалка – істота, наділена людською здатністю кохати й

відчувати страждання, виступати в ролі жертви і карати за моральні проступки, і в цій амбівалентності письменники-романтики відкривали нові горизонти в осмисленні важливих категорій людського буття, таємничої сфери ірраціонального і підсвідомого, порушували складні проблеми екзистенційного вибору.

Очевидно, що така настанова була цілком усвідомленою і ґрунтувалася насамперед на естетичних засадах романтичного світосприйняття. Тому думка про те, що письменники-романтики «інтуїтивно» чи «спираючись на власну інтуїцію» (с. 81, 83, 91) «використовують загальні принципи фольклорно-міфологічного мислення» звучить не зовсім переконливо. Очевидно, самої інтуїції тут було недостатньо. Вважаю також, що в окремих випадках (П. Гулак-Артемівський, Л. Боровиковський) літературний образ русалки був би виразнішим завдяки розширенню його власне літературознавчої характеристики.

Цікавою видається історія «входження» в літературу фольклорних образів мерців та вовкулаки. Зокрема, йдеться про роль портретної характеристики та описів природи в зображенні цих персонажів, поєднання в літературному тексті реального й містичного, детективні елементи, трансформацію традицій європейської готичної прози тощо. Українську версію сюжету про шляхетного розбійника на тлі відомих в європейській романтичній літературі таких персонажів, як Робін Гуд, Роб Рой, Ель Темпранільйо, дисертантка вбачає в оповіданні О. Сомова «Гайдамак. Малороссийская быль» (1825) та розширеному варіанті цього сюжету у повісті «Гайдамак» (1828). Захоплива історія розбійника-лицаря Гаркуші розгортається у двох площинах – реальній і фантастичній. З одного боку, цей персонаж володіє демонічними здібностями, властивими для надприродних істот, з другого ж – виявляє спорідненість з легендарними розповідями про козаків-характерників або наділених «характерницькими» ознаками історичних постатей (Северин Наливайко, Іван Сірко, Іван Богун). Водночас

він часто виступає в ролі захисника бідних і покривджених, який чинить праведний суд, і цим зближується з легендарними народними месниками, як-то Олекса Довбуш, Устим Кармелюк, Лук'ян Кобилиця, образи яких і в фольклорному, і літературному варіантах стали традиційними для українського світосприйняття. Усі ці сюжетні й семантично-стильові перипетії, пов'язані з образом розбійника-лицаря, воїна-чаклуна, вовкулаки-перевертня, свідчать про своєрідність українського романтичного мислення в освоєнні фольклору або, як зазначено в дисертації (не без стилістичної надмірності), демонструють «неймовірну здатність міфологічного персонажа адаптуватися відповідно до творчого задуму» (с. 104).

Дещо несподівано в контексті трансформації міфопоетичних образів в романтичній літературі першої половини ХІХ ст. з'являється гендерна проблематика. Гендер – тема культурологічна (і навіть ідеологічна) і до літератури, незважаючи на значною мірою її надуману популярність, має опосередкований стосунок. Отже, завдання полягало в тому, щоб знайти певні точки дотику цієї теми з демонологічною образністю, зокрема з відьмою і чортом як архетипами демонічної жінки і демонічного чоловіка. Відразу зазначу, що дисертантка, на мій погляд, не перебирає міри у висвітленні гендерних аспектів при характеристиці цих персонажів. Адже йдеться не про фемінно-маскулінну самодостатність образів відьми і чорта, а лише про певні гендерні параметри в їх інтерпретації. Крім того, із народних переказів відомі випадки, коли стать і функціональне призначення цих істот не співпадають чи стають взаємозамінними (відьмак, чортиця), а це вносить істотні корективи в їх гендерне тлумачення. Тому загалом не викликає заперечень розгляд відьми і чорта як своєрідної гендерної пари, бо в окремих випадках такі акценти справді поглиблюють розуміння природи жіночого і чоловічого демонізму, уособленого в цих персонажах.

Натомість дисертантка не відступає від своєї магістральної теми, зосереджуючись насамперед на характеристиці літературних варіантів

образів відьми і чорта у творчості письменників-романтиків. Аналіз засвідчує, що, зберігаючи первинну фольклорну основу, ці образи зазнають істотного переосмислення, набувають нових значень, відкриваючи і пізнаючи дивовижний світ людської особистості.

Звісно, не всі питання в дисертації проаналізовані з однаковою переконливістю, окремі з них викликають на дискусію або ж потребують докладнішого висвітлення. Проте в кінцевому підсумку вони не затінюють вагомих здобутків і висновків роботи.

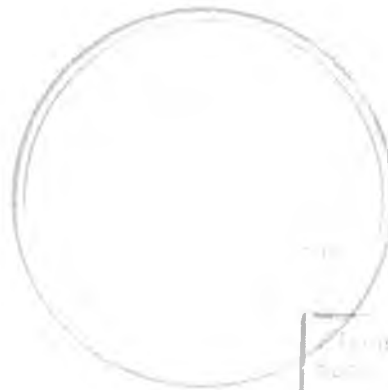
Отже, дисертація Т.Я.Данилюк-Терещук – цікаве, новаторське, виконане на належному науковому рівні дослідження, яке висвітлює особливості освоєння українською літературою «нижчої міфології» в контексті формування й утвердження романтичного світосприйняття. Автореферат відображає зміст роботи, а публікації і доповіді на конференціях свідчать про її достатню апробацію серед наукової спільноти. Дисертація відповідає вимогам до таких праць, а її авторка заслуговує на присвоєння наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент

Л.І Скупейко

доктор філологічних наук, професор

Тернопільський національний
університет ім. Василя Стефаника
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
03.02.15/183
20.04.18

Л.І. Скупейко
17.02.18